

1.3. Регіональна система Південної Азії: Індія та особливості інтеграційного розвитку

У сучасній системі міжнародних відносин (сучасного світоустрою) особливого розвитку і поширення набувають два взаємозалежних процеси - глобалізація та регіоналізація. В їх становленні та модифікації все більш вагомим стає значення окремих регіонів, що обумовлюється не тільки певними географічними межами між державами, а й, перш за все, відмінностями економічного, соціально-політичного та цивілізаційного розвитку, а також особливостями внутрішньорегіональних взаємодій, тобто рівнем регіональної інтеграції.

Регіоналізація як динамічний процес сучасного світового розвитку, що може з певною часткою ймовірності привести до формування багатопольярного світу в майбутньому, заслуговує на увагу з погляду ретельного дослідження особливостей її розвитку та стану в Південноазійському регіоні. Суттєвим є те, що регіоналізація включає в себе два найважливіших процеси: 1) формування регіональної держави з властивою їй регіональною політикою - *регіоналізм* і 2) розвиток регіональної *інтеграції*. Ряд зарубіжних дослідників справедливо зазначали, що ці два процеси регіоналізації, як правило, суперечать один одному. Однак, останнім часом ситуація поступово змінюється, і в певній мірі ці зміни можна спостерігати у Південній Азії.*

Тут доцільно надати короткий історіографічний огляд представленої проблеми. Що стосується української історіографії, то необхідно відзначити наступне. Особливості еволюції інтеграційних процесів та їх вплив на трансформацію регіоналізму у Південній Азії розглянуті у дисертаціях, монографіях та статтях таких українських науковців, як О. А. Борділовська, П. М. Ігнат'єв, А. М. Кобзаренко, О. І. Лукаш, І. В. Тихоненко та інших. (див.: Борділовська О.А. Еволюція зовнішньополітичної стратегії республіки Індія у постбіполярний період. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук. К., 2011. 433с.; Борділовська О. А. Інтеграційні інститути в Південній Азії і регіональна політика Індії. Актуальні проблеми

міжнародних відносин. К.: Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2012. Вип. 111(1). С. 24-31; Кобзаренко А.М. Особливості регіоналізму в Південній Азії. Стратегічні пріоритети. Національний інститут стратегічних досліджень. К. 2012. №1. С. 190-195; Ігнат'єв П.М. Політика Республіки Індії в Південній Азії [Текст] : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.04. Київ, 2010. 412 с. ; Ігнат'єв П.М. Індія на шляху до лідерства в південній Азії. Чернівці, 2006. 503 с.; Лукаш О.І. Индия и особенности процесса регионализации в Южной Азии. ICANAS XXXVII: International Congress of Asian and North African Studies. Abstracts. Vol. 3. Moscow: Organizing Committee of ICANAS XXXVII, 2004. P. 804-806; Лукаш О.І. «Єдність у різноманітності» як головна особливість розвитку індійської цивілізації. Цивілізаційні чинники світобудови: джерела походження, потенціал взаємодії та виміри конструктивізму (країни Азії та Африки): ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». К., 2015. – С. 51-60.

Науковці з Індії та держав Південної Азії також займають чільне місце у дослідженні діяльності SAARC** та розвитку інтеграційних процесів у Південній Азії, серед них можна виокремити таких, як Р. Басрур, А. К. Бехурія, Дж. Бхаттачарджи, М. Музаффар, Н. Найяк, С.П. Чохон (див. докл.: Basrr R. India's Policy Toward Pakistan. The Oxford Handbook of Indian Foreign Policy. Oxford: Oxford University Press. 2016. С. 459-475; South Asia: The Quest for Regional Cooperation / Ashok K Behuria (Ed.) New Delhi: Institute for Defense Studies and Analyses, 2009. 187 p.; Bhattacharjee J. SAARC vs BIMSTEC: The Search for the Ideal Platform for Regional Cooperation. orf issue brief. 2018. No. 226. P. 1-12; Muzaffar M., Jathol I., Yaseen Z. SAARC: An Evaluation of its Achievements, Failures, and Compulsion for Cooperati on. *Global Political Review*. 2017. Vol. 2. No. 1. P. 37-45; Nayak N. Cooperative Security Framework for South Asia. New Delhi: pentagon press, 2013. 256 p.; Cohen S. P. India and the Region. The Oxford Handbook of Indian Foreign Policy. Oxford: Oxford University Press, 2016. С. 401-442.). Блок питань, пов'язаних із розвитком інтеграції в Південноазійському регіоні, видається досить складним і неоднозначним у силу

низки особливостей та специфіки історичного розвитку регіону. Одна із головних особливостей регіональної інтеграції - величезна асиметрія. Відомо, що Індія відіграє головну роль у регіональному розвитку Південної Азії, зважаючи на її географічне розташування (у центрі Південноазійського субконтиненту), значно превалюючі масштаби економічного та соціального розвитку, геополітичну та міжнародну роль у сучасному світі та у регіоні Південної Азії.

Необхідно відзначити, що в останні десятиліття в роботах багатьох американських, англійських, японських, індійських, російських та інших авторів з'явилися різні трактування поняття Південна Азія (або зі значним геополітичним розширенням, включаючи до регіону Китай, Афганістан та інші країни, або з істотним звуженням його кордонів). До кінця ХХ ст. термінологічні розбіжності більш-менш зменшились, і під Південною Азією більшість дослідників стали розглядати геополітичний регіон, до якого входять сім держав - Індія, Пакистан, Бангладеш, Непал, Шрі-Ланка, Бутан і Мальдівські острови. Тобто, в географічному відношенні регіон складається з південної півострівної частини азійського континенту з прилеглими до нього материком і островами Індійського океану (інколи сюди відносять Афганістан).

Підкреслимо, що регіоналізація (у тому числі інтеграція як її складова) виступає в сучасному світі як комплексне (багатогранне) явище і складається з цілого ряду чинників: політичних, економічних, військово-політичних, соціальних і культурно-цивілізаційних. Головною особливістю регіоналізації у Південній Азії є те, що переважна більшість цих чинників була дуже несприятливою в минулому, і тільки наприкінці ХХ - початку ХХІ ст. спостерігалися певні тенденції поліпшення ситуації.

Аналізуючи економічний вимір інтеграційних тенденцій у регіоні Південної Азії, доцільно основну увагу приділити питанням створення й діяльності провідної регіональної організації - SAARC.

З врахуванням економічних та соціально-політичних проблем регіону, найважливішими видаються питання розвитку сільського господарства,

лісового й водного сектору, перспективи розвитку передових галузей: інформаційних і біотехнологій, ефективного використання енергетичних ресурсів регіону, а також проблеми жінок і молоді, демографії та охорони здоров'я.

Уперше на офіційному рівні ідею формування структури, яка б координувала функції в питаннях регіональної співпраці в Південній Азії, було висловлено президентом Бангладеш (Ziaur Rahman) наприкінці 70-х років минулого століття. Надалі 1980 року ініціатива формування Асоціації регіонального співробітництва Південної Азії як структури, що мала б сприяти взаємній довірі й порозумінню між державами регіону, була сформульована урядом Бангладеш у формі робочого документа, розповсюдженого серед урядів інших держав регіону. У документі було викладено концепцію регіональної співпраці й запропоновано механізми та галузі можливого співробітництва [1]. Після великої й тривалої підготовчої роботи ідею регіонального об'єднання було реалізовано у вигляді відкриття першого саміту SAARC у м. Дакка (Бангладеш) 1985 року. До складу SAARC увійшли: Бангладеш, Бутан, Індія, Мальдіви, Непал, Пакистан і Шрі-Ланка.

Статутом організації(1985 р.) завданнями її діяльності було визначено сприяння добробуту народів регіону, прискорення економічного, соціального й культурного розвитку, зміцнення довіри й розуміння серед південно-азійських держав і сприяння співпраці в економічній, соціальній, культурній і науково-освітній галузях [2]. Серед головних принципів роботи Асоціації є повага до суверенітету й територіальної цілісності, а також невтручання до внутрішніх справ, що на практиці, з огляду на чисельні конфлікти між державами-членами, означало своєрідне усунення SAARC від будь-яких двосторонніх політичних і безпекових питань (саме на цьому наполягала Індія).

Спочатку SAARC виникла як регіональна організація формального характеру, що не мала конкретних завдань й достатніх механізмів для ефективного функціонування. Причиною цього були суттєві суперечності в підходах сторін до принципів регіональної співпраці. Стриману позицію Індії

визначало побоювання об'єднання в організації зусиль решти держав для спільної протидії її регіональному домінуванню. Обережність решти ж держав була викликана перспективою посилення залежності від Індії. Окрім того, держави Південної Азії були мало зацікавлені в економічній співпраці, оскільки підстав для неї бракувало: рівень внутрішньорегіональної торгівлі був незначним, на зовнішніх ринках вони виступали як конкуренти, а рівень розвитку економіки регіону в цілому залишався низьким.

Все це до 1995 р. визначило обмеження сфери діяльності SAARC неекономічними галузями (транспорт, зв'язок, освіта, наука тощо). Упродовж першого десятиліття своєї діяльності SAARC розвивалась інституційно (за рахунок розширення форматів зустрічей на різних рівнях) з певним уповільненням у 1989-1992 рр., пов'язаним із загостренням індійсько-пакистанських відносин через кризу в Кашмірі.

Від середини 90-х років розвиток процесів регіональної інтеграції в Південній Азії отримав новий поштовх через зміни в зовнішній політиці Індії, відомими як доктрина Гуджрала. Головними пріоритетами було визначено поліпшення відносин із сусідніми державами й розвиток економічної співпраці в межах регіональних структур, передусім SAARC. Основним безпековим виміром цієї доктрини став принцип позитивної асиметрії, згідно з яким Індія зобов'язувалась не користуватися своєю перевагою в потенціалі для тиску на сусідні держави, які теж зобов'язувались утримуватися від дій, що загрожували безпеці Індії (передусім йшлося про заборону надання території для діяльності сепаратистських і терористичних угруповань, що діяли проти Делі, а також про утримання від контактів у безпековій сфері з позарегіональними державами, передусім КНР і США). Своєю чергою, Індія відмовлялася від принципу взаємності та взаємної вигоди у відносинах з іншими державами регіону (принцип невзаємності на користь інших південно-азійських країн) [3, Р. 643].

У 1995 році SAARC зробила крок до реалізації моделі економічного регіоналізму, увівши в дію Угоду про преференційну торгівлю (South Asian Preferential Trading Arrangement, SAPTA) [4]. Ухвалюючи рішення про

формування зони преференційної торгівлі, держави-учасниці розраховували на те, що розширення торговельних зв'язків у межах SAPTA може стати стимулом для розвитку інших галузей співпраці, давши поштовх для поглиблення економічної інтеграції, як це мало місце у випадку ЄС та АСЕАН. Упродовж 90-х років межі угоди поступово розширювалися за рахунок збільшення переліку товарів, на які знижувалися митні тарифи. Із 1995 р. до 1998 р. відбулося три етапи зниження тарифів, у межах кожного з яких збільшувалася кількість товарних груп, тарифи на імпорт яких знижувались. SAPTA підвищила на новий, більш якісний, рівень діяльність SAARC, що значно наблизило цю організацію до формату інтеграційного об'єднання.

Застосування Індією принципу невзаємності полегшило процеси узгодження торговельної політики в межах SAARC. Індія в односторонньому порядку знижувала митні тарифи на окремі групи товарів, не очікуючи аналогічного зниження тарифів рештою держав регіону. Це одночасно надавало можливість Індії посилити довіру до неї в регіоні, і, відповідно, до власних економічних інтересів відкрити ринок для імпорту товарних груп, що не створювали конкуренції індійським виробникам (проте перебували під дією високих імпортних мит, запроваджених за принципом симетричної відповіді на дії інших держав). Можна стверджувати, що скромні успіхи SAPTA здебільшого були пов'язані саме з одностороннім зниженням торгових тарифів Індією. Так, вже станом на 2003 р. на частку Індії припадало понад половини знижених тарифів на імпорт товарів у регіональній торгівлі [5].

Водночас SAPTA не створила реальної зони преференційної торгівлі, оскільки сама угода була лише рамковою, а частка охоплених нею товарів варіювалася від 6 % у 1995 р. до 7 % у 2000 р. Зниження тарифів у Південній Азії було незначним, враховуючи їх рівень, вищий за світовий. Великий вплив на ефективність SAPTA мав і воєнний конфлікт 1999 р. між Індією та Пакистаном, який призвів до уповільнення контактів та блокування перемовин у межах SAARC на досить довгий період.

Провал процесу реалізації SAPTA та криза SAARC зумовили докорінний

перегляд стратегії розвитку асоціації. Із 2004 р. вона почала освоювати нові галузі співпраці, розвивати інші методи та напрями й поступово піднімати рівень інтеграції економік держав-учасниць. Від концепції розвитку зони преференційної торгівлі SAARC перейшла до концепції формування регіональної зони вільної торгівлі. У межах саміту SAARC в Ісламабаді 2004 р. держави-члени підписали угоду про вільну торгівлю (South Asian Free Trade Agreement, SAFTA [6]), що набула чинності у 2006 р. Угода стала значним кроком у напрямі поглиблення регіональної інтеграції.

SAFTA передбачала скасування державами SAARC у порядку взаємності тарифних і нетарифних бар'єрів і запровадження режиму особливого сприяння для найменш розвинутих держав (Бангладеш, Непал, Бутан, Мальдіви). Окрім того, передбачалося поступове зменшення тарифних бар'єрів до 20 % упродовж 2-х років із подальшим скороченням до 0 % ще впродовж п'яти років. Для найменш розвинутих держав тарифи було передбачено знизити до 0-5 % вже впродовж 2-х років, при збереженні їх права на значно повільніше скорочення мит. За експертним оцінюванням, значення SAFTA знижувалося застереженням про право держав на використання списків чутливих товарів, що найбільше проявилось в індійсько-пакистанській торгівлі, яка була однією з найбільш зарегульованих у регіоні в силу намагань Пакистану захистити свою економіку від впливу конкуренції з індійської сторони.

Реалізація SAFTA розглядалася SAARC як один із кроків до наступного етапу економічної інтеграції - формування Економічного Союзу. Цікавою особливістю SAFTA є те, що, у супереч загальній тенденції до збільшення обсягів регіональної торгівлі в останні роки, її відносна частка не збільшується у зв'язку з випереджальним розширенням торгівлі південно-азійських держав із рештою світу.

Важливою передумовою активізації процесів економічної інтеграції в межах SAARC і формування регіональної зони вільної торгівлі стала зміна підходів Індії до економічної співпраці з державами регіону. Динамічний розвиток індійської економіки впродовж 1990-2000-х рр. посилив

зацікавленість Індії у розширенні своєї економічної присутності в регіоні, збільшенні експорту до країн-сусідів та інвестицій у їх економіку. Співпраця в рамках SAARC в економічній сфері включала наступні напрями:

1. Торгівля. Вище зазначалося, що в рамках організації було зроблено спроби до здійснення Договору про пільгову торгівлю в Південній Азії (SAPTA), досягнуто домовленостей про значне зниження імпорتنих тарифів за багатьма товарними позиціями. Крім багатосторонніх договорів, що діють в рамках SAARC, країни-члени асоціації надавали один одному певний преференційний режим. Характерні в цьому плані угоди, підписані між Індією та Непалом: Договір про торгівлю і Договір з контролю за нелегальною торгівлею. На зустрічі країн-членів SAPTA на вищому рівні в липні 1998 р. індійська сторона запропонувала укласти двосторонні договори про вільну торгівлю між країнами-членами SAPTA (ця ініціатива була підтримана тільки Шрі-Ланкою). У грудні 1998 р. прем'єр-міністр Індії та президент Шрі-Ланки підписали договір про вільну торгівлю між двома країнами.

Торговельні відносини Індії з Бангладеш здійснювалися в рамках торгового договору з наданням одне одному режиму найбільшого сприяння. У межах південно-азійського співробітництва країни постійно розширювали коло торгових концесій (у першу чергу Індія), проте найбільша їх кількість припадала на Бангладеш як країну, що відносилася до групи найбільш слаборозвинених держав.

2. Спільні проекти. Цьому напрямку співпраці традиційно приділялася велика увага. Розроблялися транскордонні проекти з будівництва газопроводів, ЛЕП і автошляхів. Зокрема, у 2007 р. Індія запропонувала створити південно-азійське енергетичне кільце, яке було покликане налагодити постачання нафти, газу, електрики по всьому регіону. Велике значення надавалося в 2009 р. будівництву газопроводу Іран-Пакистан-Індія, який мав сприяти загальному поліпшенню відносин і допомогти країнам забезпечити свою енергетичну безпеку. Проект цього газопроводу, оцінюваний в 7 млрд дол., передбачав прокачування 60 млн куб. м. природного палива на добу трасою загальною

протяжністю понад 2,5 км.

3. Співробітництво в сфері бізнесу та податків. На зустрічі керівників держав-членів SAARC наприкінці минулого століття було підписано угоду про взаємодію у сфері малого і великого бізнесу. Передбачалася консультативна допомога щодо реальної взаємодії фірм. Країни SAARC у 2005 р. досягли угоди, що сприяла обміну податковою інформацією в разі підозри на ухилення від сплати податків. Крім обміну податковою інформацією між державами-членами, угода включала положення про уникнення подвійного оподаткування, які надавали можливість звільнення від податків для деяких груп, а саме студентів, вчителів, дослідників, консультантів, технічних фахівців і вчених на період у два роки на певну частину їх доходів.

4. Взаємодія у позарегіональній сфері та перехід до відкритого регіоналізму, співробітництво з ASEAN, BIMSTEC та іншими позарегіональними об'єднаннями.

5. Програми співробітництва в галузі навколишнього середовища. Цим програмам держави регіону приділяють значну увагу як в силу складної демографічної ситуації в регіоні, так й внаслідок необхідності значних іригаційних робіт і розвитку сільськогосподарського виробництва, а також залучення іноземних інвестицій, в тому числі у вигляді основного капіталу. Іригаційні та інші сільськогосподарські роботи, на думку країн-членів SAARC, мають відповідати високим вимогам екологічної безпеки і не завдавати шкоди унікальному природному комплексу держав Південної Азії.

Разом з тим, основною проблемою регіонального співробітництва є наявність однотипної і недиверсифікованої економіки країн-членів. Текстильна промисловість переважає в Індії, Пакистані та Бангладеш. Виходячи на світові ринки, вони змушені конкурувати один з одним. SAARC не є монолітним економічним або політичним союзом. Обмеженість кола однакових експортних товарів не стимулює збільшення обсягів зовнішньої торгівлі всередині асоціації. Взаємна конкуренція на зовнішніх ринках і обмежені фінансові можливості не дозволяють виступати єдиним блоком для вирішення спільних

завдань. Ці фактори посилюють як інтеграційні, так і дезінтеграційні тенденції в регіоні. Однак політична воля керівництва країн-учасниць, з одного боку, і глобалізація в умовах світової економічної кризи, з іншого боку, підштовхували країни регіону до пошуку компромісів для взаємодії, розвитку і посилення наявних доцентрових тенденцій.

Головним чинником поглиблення інтеграційних процесів після 2004 р. стала регіональна політика Індії. Її регіональна стратегія перебуває в тісному зв'язку з глобальною стратегією як великої держави, тому активізація зовнішньополітичних зусиль Індії у світі сприяла змінам у регіоні. Передусім, Індія для перетворення на один із головних центрів впливу в світі прагнула до підвищення рівня відносин із сусідами й розв'язання конфліктів, що обмежують її здатність діяти на глобальному рівні. Окрім того, для підтвердження статусу великої держави світу, Індія прагнула набуття статусу головного представника інтегрованого регіону - Південної Азії, де вона є провідною силою. У цьому контексті стимулювання Індією регіональної економічної інтеграції є засобом зміцнення південно-азійської регіональної спільноти. Нарешті, за умов глобальної конкуренції Індія зацікавлена в окресленні сфери свого економічного впливу, у межах якого вона забезпечить собі можливість доступу до ресурсів і ринків.

У 2005-2007 рр. SAARC зробила крок до реалізації моделі відкритого регіоналізму, запросивши до членства Афганістан і надавши статус спостерігачів КНР, ЄС, Японії, США та Кореї. До 2009 р. статус спостерігачів було надано Ірану, Маврикію, Австралії та М'янмі. Одночасно з прийняттям Принципів співпраці зі спостерігачами у 2008 р. члени SAARC ухвалили рішення про запровадження тимчасового мораторію на надання статусу спостерігача для збереження контрольованості цього процесу, упорядкування відносин із чинними спостерігачами й розвитку співпраці з ними. Розширення SAARC та оформлення відносин із провідними центрами сили підтвердили підвищення авторитету цієї організації як в Азії, так і в світі в цілому, й посилення інтересу до регіону найбільших торговельних партнерів та

інвесторів.

У контексті зовнішньої політики Індії розширення SAARC стало показником зростання ролі Індії як регіонального лідера та великої держави. Вступ до асоціації Афганістану у 2007 р. відповідав індійським інтересам: зміцнення двосторонніх зв'язків з цією країною для розширення індійського впливу в регіоні та послаблення впливу Пакистану на Афганістан. Індія послідовно обстоювала необхідність включення Афганістану до SAARC ще з кінця 80-х років, проте нестабільна ситуація в цій країні перешкоджала реалізації її намірів. Надання статусу спостерігача М'янмі та Маврикію також було виявленням намагань Індії залучити до регіональних процесів у Південній Азії держави, що мають особливі відносини з Індією, або є важливими елементами індійської безпекової стратегії в регіоні.

Можливим новим членом організації, який висловив відповідне бажання, розглядалася КНР, кандидатура якої підтримувалася Пакистаном і Бангладеш, але Індія, Іран і М'янма були проти її членства. Початок відкриття SAARC було суттєвим аргументом на користь перспективи реалізації асоціацією моделі відкритого регіоналізму. Це пов'язувалось як з переходом до більш широкої участі у діяльності організації позарегіональних країн, так і з можливим початком конвергенції з сусідніми регіонами, де має місце більш глибока економічна інтеграція. Вважалося що, по-перше, поглибленню економічної інтеграції в межах SAARC може сприяти вступ КНР, яка потенційно поширить на Південну Азію динаміку інтеграційних процесів у Східній та Південно-Східній Азії (КНР є головним торговельним партнером практично для всіх країн SAARC), а, по-друге, - може також змінити співвідношення сил усередині самої асоціації.

Розвиток SAARC у 2008-2009 рр. засвідчив, що організація зберігає можливість політичних суперечностей між державами-членами. У 2009 році не відбувся щорічний саміт SAARC, що стало наслідком браку підтримки саміту Індією, яка уникала зустрічей на високому рівні з представниками Пакистану (після терактів у Мумбаї), а інші держави регіону або не мали коштів на

організаційні питання (Бутан, Мальдіви) або мали ускладнені відносини з Індією (Непал).

Водночас статистика 2009 р. стала показником суттєвого розширення регіональної торгівлі, що було пов'язано зі стабільністю індійської економіки під час кризи у той період [7]. Більше того, у 2009 р. під час кризи Індія зробила спробу використати переваги своєї економічної стабільності й виступила з ініціативою втілення державою завдань SAFTA на основі принципу невзаємності. Подібна ініціатива цілковито відповідала регіональним інтересам Індії. Більше того, відкриваючи ринок для південно-азійських держав, Індія сприяла їх більш тісній інтеграції зі своєю економікою.

У 2004 році керівниками держав-членів SAARC було затверджено Цілі розвитку SAARC, що стали адаптацією до регіональних потреб глобальних Цілей розвитку тисячоліття ООН. Цілі розвитку SAARC містили перелік завдань у галузі людського розвитку, які уряди південно-азійських держав планували виконати в майбутньому. В той час популярною в межах SAARC стала концепція поглиблення контактів між суспільствами держав-членів. У межах її реалізації SAARC створила кілька галузевих форумів для експертів з різних питань, ініціювала програми з обміну і анонсувала намір створення Південноазійського університету.

Характеризуючи безпековий вимір регіональних, у тому числі інтеграційних, тенденцій у регіоні, необхідно зауважити, що при створенні SAARC та в процесі її діяльності в наступні роки не ставилося безпосереднє завдання побудови системи безпеки в регіоні в межах цієї організації, через те, що вона не є безпековою регіональною організацією. Хоча нині існує багато досліджень, у яких наявні спроби довести хиби й прорахунки SAARC у напрямі безпеки, особливо у питаннях індійсько-пакистанських протиріч.***

Безпекова інтеграція має ґрунтуватися на спільних діях усіх учасників регіональної спільноти, розумінні спільних загроз, швидкій реакції на такі загрози - все це має бути комплексною узгодженою політикою та практикою дій країн-членів. У Південноазійському регіоні каталізатором розвитку

інтеграційних тенденцій у сфері безпеки та функціонуванні механізмів інституційного співробітництва виявилася значна внутрішньорегіональна та зовнішньорегіональна *конфліктогенність*.

SAARC з початку свого виникнення в середині 80-х років минулого сторіччя не ставила перед собою завдання вирішення безпекових питань, хоча тоді у Південній Азії вже існувало основне джерело нестабільності - індійсько-пакистанські суперечності щодо Кашміру.

Довготривалий індійсько-пакистанський конфлікт залишається найбільшою проблемою на субконтиненті, оскільки Індія та Пакистан мали вже три досить масштабні війни - у 1948, 1965 та 1999 роках, причинами яких були серйозні територіальні, політичні, релігійні та інші протиріччя.

Так, Індія стверджувала, що Кашмір є частиною її території, а Пакистан наполягав на тому, що приєднання цієї території до Індії та подальша ратифікація цих дій Асамблеєю штату Джамму і Кашмір (існував до 2019 р.) не мали легітимного законодавчого поля і ніколи не були прийнятими ООН. Більше того, багато великих держав, зокрема Великобританія, Сполучені Штати та Китай, погоджувалися, що проблема штату Джамму і Кашмір є спірною.

На думку пакистанських чиновників, Кашмір залишався незавершеною справою розділу Британської Індії у 1947 р., а контроль Індії над районами штату Джамму і Кашмір, у яких проживала більшість мусульман, суперечив загальній логіці розділення (тут можна говорити про використання теорії двох націй М.А. Джинни, яка базується на тому, що індійці та пакистанці є двома різними націями, мусульмани та індуси мають жити в окремих державних утвореннях). Пакистан вважав, що мирне вирішення зазначеної проблеми можливе лише у тому випадку, якщо Індія поступиться в цих питаннях [8, Р. 41].

Постійна ескалація кашмірської проблеми з часом набула нової риси - нуклеризації питання у зв'язку із проголошенням Індії та Пакистану де-факто ядерними державами. Між ними почалося масштабне розгортання

субконтинентальної ракетно-ядерної гонки озброєнь, яка набувала все нових обертів із кожною наступною ескалацією ситуації у Кашмірі. Чи не найчастішим фактором дестабілізації ситуації у колишньому штаті Джамму та Кашмір була діяльність терористичних угруповань, які на думку офіційного Нью-Делі підтримувалися пакистанською стороною.

Ще однією складовою конфліктогенності кашмірського питання є так звана нетрадиційна загроза - водні протиріччя, які на момент створення SAARC вважалися повністю врегульованими. Вони мали статус прецеденту у міжнародному праві завдяки укладеному Договору про розподіл вод річки Інд у 1960 році. Проте розвиток держав у XXI ст. та перманентне загострення пакистансько-індійських відносин призвели до перегляду між державами умов користування водними ресурсами, що спричинило новий стрибок конфліктогенності у регіоні. Зокрема, в Індії періодично лунали заклики до одностороннього виходу з Договору про води Інду, а після теракту в 2016 р. прем'єр-міністр Індії Н. Моді пообіцяв перекрити Пакистану доступ до води, заявивши, що «кров і вода не можуть текти разом» [9]. Далі відносини між державами ще більш ускладнилися. Вже у 2020 р. прем'єр-міністр Пакистану І. Хан в одній із своїх заяв зазначив про те, що Пакистан не відмовиться від гідроенергетики, незважаючи на позицію Індії щодо водного питання [10].

Індійсько-пакистанські відносини є досить турбулентними та займають центральне місце у безпековому середовищі Південної Азії. Варто зазначити, що двосторонні конфлікти, певні суперечки щодо водних ресурсів мають також інші держави регіону. Такий рівень нестабільності впливає на налагодження взаємодії між державами у процесі розвитку інтеграції.

Можна з впевненістю стверджувати, що функціонування механізмів SAARC, а саме їх практична реалізація у форматі самітів організації, знаходиться у повній залежності від стану індійсько-пакистанських відносин і, насамперед, від остаточного вирішення кашмірського питання. За умови загострення відносин між двома регіональними антагоністами - Індією та Пакистаном - саміти SAARC автоматично не відбуваються, а уся діяльність

асоціації майже призупиняється.

У 2019 р. кашмірське питання набуло нових рис і знову призвело до загострення індійсько-пакистанських відносин. Індійський уряд реорганізував штат Джамму і Кашмір, скасувавши його особливий статус у складі Індії. По-перше, було утворено дві союзні території - Джамму і Кашмір на заході і Ладакх на сході держави. По-друге, уряд Індії призупинив дію деяких положень Конституції, а саме статей 370 та 35 (а), які надавали штату Джамму та Кашмір особливий статус та дозволяли його мешканцям користуватися деякими особливими привілеями. Правляча партія «Бхаратія джаната парті» (БДП) десятиліттями виступала за скасування особливого статусу Джамму і Кашмір. Це також було частиною виборчої програми партії у 2019 р. Варто наголосити, що на території Джамму і Кашмір проживають переважно мусульмани, які сповідують ідею так званої кашмірської ідентичності, яка підтримується пакистанською стороною і час від часу саме на території колишнього штату відбуваються терористичні акти та зростає чисельність мілітаристських груп [11].

До переліку деструктивних факторів, що негативно впливають на діяльність SAARC останнім часом, можна віднести не тільки перманентні загострення індійсько-пакистанських відносин, а й події в Афганістані: прихід 15 серпня 2021 р. до влади Талібану - радикального ісламістського руху сунітського напрямку, що зародився ще у 1994 р. серед пуштунів, а в наш час зарахований до переліку терористичних організацій багатьма країнами. Ці події безпосередньо торкнулися діяльності SAARC, а саме: засідання міністрів закордонних справ асоціації, яке було заплановано на 25 вересня 2021 р. в Нью-Йорку, було скасовано. Причиною послугував намір Пакистану зробити Талібан представником Афганістану на цьому саміті SAARC. Індія разом з деякими іншими членами SAARC виступила проти цієї пропозиції Пакистану і через відсутність консенсусу зустріч було скасовано.

Тут доцільно додати, що Талібан досі не визнаний Індією та багатьма іншими державами. Прем'єр-міністр Індії Н. Моді під час засідання Ради

керівників держав-членів Шанхайської організації співробітництва (ШОС) 17 вересня 2021 р. у Душанбе (Таджикистан) зазначив, що Талібан є неінклюзивним урядом і «світ повинен подумати, перш ніж прийняти або визнати режим в Афганістані» [12].

Наведений приклад афганського впливу на розвиток інтеграції у сфері безпеки в Південній Азії є не випадковим. Афганістан - держава-член SAARC, а його входження до організації у 2007 р. стало моментом трансформації безпекового регіоналізму в регіоні. Відповідно до теорії регіональних комплексів безпеки Б. Бузана, яка пояснює передумови формування безпекової взаємодії між державами у регіоні як стан взаємозалежності безпеки однієї держави від іншої, Південна Азія є окремим регіональним комплексом безпеки (РКБ). У ньому Індія виступає центральною державою, а її відносини з Пакистаном та сусідніми державами - детермінантами конфліктогенності. У свою чергу, автор цієї теорії називає Афганістан державою-інсулятором, тобто такою, що відокремлює Південноазійський РКБ від Центральноазійського РКБ [13]. Проте, вступ Афганістану до SAARC, який відбувся не без впливу та участі індійської сторони, розширив межі Південноазійського РКБ. Тому розширення інтеграційного об'єднання у Південній Азії в свій час сприяло модернізації системи безпеки як у Південноазійському регіоні, так і за його межами.

Наразі перед SAARC гостро постало питання комплексної безпекової взаємозалежності, яку визначає низка факторів: ситуація в Афганістані, напруженість відносин між Пакистаном та Індією, проблеми модернізації механізмів інституційної діяльності асоціації. Мається на увазі створення такого механізму реагування на безпекові питання, який би не ставив у залежність від міждержавних суперечок та конфліктів увесь спектр інтеграційної взаємодії в Південній Азії. На думку Ш. Менона (радника з національної безпеки Індії), державам Південної Азії варто розбудувати такий механізм співробітництва, який би адекватно відповідав на різні формати загроз та брав на озброєння досвід інших сусідніх регіональних об'єднань, наприклад

діяльність ASEAN [14, Р. 10].

Також слушною у цьому аспекті видається перевірена часом точка зору відомого індійського науковця К. Баджаї про те, що позитивний вплив на діяльність SAARC можуть мати зміни у позиціях США та КНР, а саме їхня відмова від патронату над двома південно-азійськими антагоністами, що, у свою чергу, може спонукати Індію та Пакистан піти назустріч один одному [15, Р. 120].

Безперечно, безпекові питання були так званим складним навколишнім середовищем, у якому вибудовувалася структура й здійснювалися проекти SAARC. Однак остання ніколи не ставила за головну мету вирішення безпекових питань у регіоні Південної Азії, хоча безпековий фактор потенційно й перманентно увесь час був присутнім упродовж усіх етапів розвитку організації. І найбільшою складовою безпекового фактору була конфліктогенність індійсько-пакистанських та індійсько-китайських відносин.

Зазначимо, що нині величезний масив вітчизняних і зарубіжних досліджень присвячено вивченню проблем регіоналізації та інтеграції, але практично всі вони висвітлюють економічні (геоекономічні) й політичні (геополітичні) питання, водночас цивілізаційно-культурні аспекти та їх вплив на процеси регіоналізації розглядаються надзвичайно рідко. Саме в цьому аспекті регіон Південної Азії є досить перспективним. Виходячи з цього, доцільно зробити спробу частково виправити наявну ситуацію й на конкретних прикладах продемонструвати роль і значення цивілізаційних складових, насамперед пов'язаних з освітою, наукою, культурою.

У межах SAARC разом з розвитком економічної інтеграції ставилося завдання відтворення цивілізаційно-культурної ідентичності регіону, відродження традицій спільної долі південно-азійських країн. Такі завдання цілком узгоджувалися з принциповою стратегічною лінією Індії як провідної держави регіону.

Принципи роботи SAARC визначалися традиційними цивілізаційно-світоглядними поняттями, концепціями й поглядами, що прийшли з далекої

давнини: регіональна кооперація мала відбуватись на основі взаємоповаги, суверенітету (ненасильства), територіальної цілісності й незалежності країн-учасниць, невтручання у внутрішні справи одна одної, на основі принципів мирного співіснування; співпраця в будь-якому разі не мала протиставляти двота багатосторонні контакти, а здійснюватися паралельно. Центральне місце в структурі SAARC, безперечно, посіла Індія як ядро, як провідна держава. Логічним видається й те, що в прийнятій символіці SAARC відбилися всі ці традиційні моменти: символічні долоні тримають квітку-коло, яке складається з семи (за кількістю країн регіону) менших кружалець-країн (одна - у центрі, інші шість - її оточують).

Позаекономічний спектр діяльності SAARC досить широкий, можна назвати лише кілька найважливіших напрямів, які ініціювались: регіональна конвенція про боротьбу з тероризмом (1987 р.); створення асоціації спікерів і парламентарів країн-членів SAARC (1992 р.); заснування Фонду розвитку Південної Азії (1996 р.); ухвалення конвенції про запобігання й боротьбу з залученням жінок і дітей до проституції (2002 р.); розширений протокол про боротьбу з тероризмом (2004 р.). У наступні роки було також розроблено низку важливих проектів, присвячених гуманітарному напрямку діяльності: пропозиції з розвитку туризму, програма обміну між юнацькими організаціями, схема стипендій і грантів студентів, аспірантів і молодих фахівців у межах регіону [16].

Важливим об'єднуючим фактором, як це не парадоксально, в межах SAARC є цивілізаційно-культурні аспекти в площині надзвичайно складних спільних проблем й нагальної необхідності їх розв'язання. Це - ліквідація неписьменності, доступ до початкової школи, удосконалення системи середньої та особливо вищої освіти, підготовка, виходячи зі структури економіки країн регіону, висококваліфікованих фахівців, передусім для аграрного сектору. Всупереч усім труднощам асоціації вдалося дещо згуртувати країни навколо цієї групи проблем й досягти значних результатів.

Необхідно зазначити, що на початку діяльності SAARC робився наголос

на підвищенні рівня співпраці й в інших галузях. В основному це була співпраця в галузі сільського господарства, розвитку сільської місцевості, науки й технологій, культури, здоров'я, контролю народжуваності, контролю наркотиків та антитерористичної діяльності. Освіта була окремо включена до галузей співпраці лише у 1998 р.; після цього було зроблено кілька спроб, пов'язаних з освітою загалом та, насамперед, вищою освітою для розбудови регіональної співпраці.

Було розпочато низку заходів, таких, як спільне визнання освітніх закладів, вироблення спільного освітнього стандарту шляхом єдиних методів навчання й започаткування дисципліни з вивчення SAARC у навчальних програмах всіх країн регіону. Для цього було організовано Комітет голів університетських комісій (Committee of Heads of the University Grants Commission). Схема стипендій і грантів була започаткована ще у 1987 р. та пізніше переглянута, отримавши деякі доповнення. Також було створено Консорціум відкритого дистанційного навчання (SACODiL) для стандартизації навчальних програм, спільного визнання курсів та заохочення трансферу оцінок.

Під час XIII саміту SAARC у 2005 р. в м. Дака прем'єр-міністр Індії М. Сінгх запропонував заснувати принципово новий вид вищого освітнього закладу - Південноазійський університет (ПАУ). Ця пропозиція була ратифікована на XIV саміті SAARC у квітні 2007 р. Планом створення ПАУ передбачалось, що головне університетське містечко буде розташоване в Індії (Делі), а його філіали, - спеціалізовані дослідні та навчальні Центри майстерності, - засновані в усіх країнах-членах. Він представлятиме собою міжнародний університет, який фінансується вісьмома країнами-членами SAARC. Передбачалось, що ПАУ буде некомерційним, державно-приватним закладом, зі зваженим підходом до державного й приватного фінансування. В університеті проводитиметься умовний розподіл місць для студентів від кожної країни, вони матимуть право безвізового режиму по всьому регіону [17].

Мета цього великого регіонального проекту – створення спільними

зусиллями країн-членів SAARC освітньо-академічної установи, яку жодна з країн регіону не змогла б створити самостійно. Тобто заснування такого університету світового рівня, який би зміг конкурувати з найкращими університетами світу. Були сформульовані завдання університету - підвищення рівня навчання в південноазійській спільноті для просування розуміння широких перспектив майбутнього; зміцнення регіональної свідомості; надання широкої та кваліфікованої освіти здібним і видатним студентам для виховання якісно нового класу керівників; розширення компетентності південноазійських народів у галузі науки, технологій і різних галузях вищої освіти, які є життєво необхідними для покращення якості життя.

ПАУ відкрився в серпні 2010 р. для навчання студентів з різних країн за двома спеціальностями: магістр економіки розвитку й магістр комп'ютеризації. У 2011-2012 академічному році запровадили 5 нових спеціальностей: магістр біотехнології, магістр комп'ютерних наук, магістр соціології, магістр міжнародних відносин і магістр правознавства. Також планувалося запровадити докторську програму й збільшити набір студентів і навчальних програм. Наприкінці перших п'яти років (2015— 2016 рр.) ПАУ вже мав 11 факультетів, а також Інститут південноазійських досліджень. Очікується, що зазначений інститут стане у майбутньому мозковим центром та зосередиться на проблемах і викликах, що стоять перед Південною Азією. Згодом будуть створені факультети інженерії та медицини. Остаточна кількість студентів, що навчатимуться в університеті, становитиме 7 тис., викладачів - 700 осіб.

Необхідно прийняти до уваги, що саме сектор освіти в Південній Азії виявив великі схожості в країнах-членах SAARC. Насамперед усім їм бракує адекватних ресурсів для забезпечення свого населення якісною вищою освітою. Враховуючи, що пріоритетами регіону є зменшення бідності, охорона здоров'я та базова освіта, то у близькому майбутньому в країнах регіону може просто не вистачити ресурсів для того, щоб запропонувати якісну вищу освіту всім охочим. Зважаючи на це, об'єднання ресурсів регіону у формі проекту ПАУ може значно допомогти у розв'язанні цієї проблеми. Водночас Індія зі своєю

переважною присутністю в Південній Азії відіграватиме важливу роль в регіональній співпраці у царині вищої освіти через SAARC. Створення Південноазійського університету в Нью-Делі стало чи не найбільшим проектом, який успішно втілювався в життя країнами-членами SAARC у галузі розбудови й вдосконалення регіональної освіти.

На початку XXI століття країни регіону зробили наступний важливий крок, - домовилися також сприяти розвитку науки і техніки в межах SAARC, надавати особливу увагу заохоченню регіональної співпраці в цих галузях й гідно зустріти виклики століття, особливо в галузі доквілля, продовольчої проблеми, а також культурно-цивілізаційних надбань.

Особливого значення набуло регулярне проведення зустрічей на вищому рівні міністрів науки й техніки країн-учасниць. Перша така зустріч відбулася в Нью-Делі у вересні 2008 р. Вона окреслила план дій у зазначених галузях на п'ять років (2008-2013 рр.). Він включав такі напрями: співпраця в галузі науки й техніки, стандартизація лабораторних досліджень, розробка проектів.

Співпраця в галузі науки й техніки проводилась через відповідний технічний комітет науки й техніки SAARC. У повноваження цієї структури входять: розвиток і зміцнення наукових і технічних зв'язків у регіоні, обмін науковими й технічними знаннями, спільні науково-дослідні й промислові проекти.

Між країнами регіону відбувається постійний обмін науковими делегаціями, які беруть участь у розробці спільних проектів, обміні досвідом і співпраці з іншими країнами, проводяться спільні наукові семінари, конференції та симпозиуми. Друге засідання міністрів науки й техніки відбулося у 2009 р. в м. Коломбо. Представники країн зосередились на формулюванні науково-технічної стратегії, сприянні регіональній і багатосторонній співпраці, а також обміні інформацією між національними інститутами країн регіону.

Учасники засідання обговорили можливості лабораторних досліджень, формування єдиної системи стандартизації та сертифікації продуктів, взаємне визнання лабораторних акредитацій і гармонізацію стандартів відповідно до

південноазійської регіональної організації стандартів (SARSO) [18].

У серпні 2011 р. було започатковано унікальний науковий проект під назвою SAARC - Австралія: розвиток потужностей у моделюванні систем для раціонального використання водних ресурсів та сприяння харчовій безпеці Південної Азії [19]. Науковці країн регіону працювали й над іншими проектами: у галузі сонячної енергії, глобального потепління, протистояння землетрусам.

У Декларації Адду, ухваленій на XVII саміті SAARC (Мальдіви, м. Адду, листопад 2011 р.), сторони зокрема домовились працювати у напрямі прискорення роботи щодо взаємного визнання академічних і професійних ступенів та узгодити академічні стандарти; створити довгострокові зв'язки між університетами, науково-дослідними установами й «мозковими центрами» регіону [20]. У своїй промові під час саміту прем'єр-міністр Індії М. Сінгх зазначив, що Індія надаватиме країнам-членам SAARC по десять стипендій щороку для аспірантів і докторантів, які навчаються в галузі лісництва в індійському науково-дослідному інституті в м. Деградун [21].

Важливі практичні кроки на шляху прискорення інтеграції були зроблені й в галузі культури. Так, у 2007 році була проведена зустріч міністрів культури для обговорення культурної програми в межах SAARC. На основі рішень цієї зустрічі Шрі-Ланкою було підготовлено спеціальний проект, затверджений на сесії постійної комісії з питань культури SAARC (Нью-Делі, березень 2007 р.). Основні напрями співпраці в межах проекту: просування культури країн-членів у системі «он-лайн», створення й запуск веб-сайту асоціації, присвяченого культурним подіям, публікація матеріалів, які стосуються культури, співпраця з іншими організаціями, створення культурного зв'язку між країнами й художніми колективами, співпраця в галузі створення культурного продукту та його просування, програма культурних обмінів SAARC.

У 2009 році було проведено першу зустріч керівної наради культурного центру SAARC. Під час зустрічі підготовлено програму заходів на 2010 р., яка включала симпозіум на тему спільної спадщини в Південній Азії та семінар,

присвячений ритуалам, етиці й соціальній стабільності у регіоні.

Друга зустріч керівної наради культурного центру SAARC відбулася в м. Коломбо в жовтні 2010 р., де під час її проведення було розроблено програму заходів на 2011 р., яка включала низку культурних заходів асоціації: проведення культурного форуму, фестивалю фільмів, підготовку публікацій у часописах, присвячених розвитку культури в Південній Азії [22].

У 2011 р. був закладений перший камінь у будівництво культурного центру SAARC у м. Матара, Шрі-Ланка. Новий комплекс планувався як виставковий зал та приміщення для зберігання відомостей, пов'язаних з ритуалами Південної Азії. Комплекс складається з відкритого театру, кінозалу, музею, виставкових залів, галерей, залів для проведення семінарів і лекцій, аудіо та відео студій, комп'ютерної кімнати, бібліотеки, архіву, адміністративної частини тощо. На базі розробленого центром культури проекту в липні 2011 р. було проведено першу конференцію, присвячену культурам Південної Азії, що зникають.

Позитивна роль у справі розбудови цивілізаційно-культурної інтеграції, безперечно належить фестивальному напряму культурної взаємодії південноазійських країн. У 2007-2009 рр. під егідою SAARC відбулася серія фестивалів, що стало показником консолідації в цьому напрямі. Так, у листопаді 2007 р. Індія приймала гостей регіонального фестивалю SAARC Bands Festival, що тривав три дні й продемонстрував різні музикальні напрями (від етнічних до стилю модерн), які наявні в країнах-членах асоціації. Провідні колективи з 8 країн об'єдналися в єдине ціле в унікальному культурному проекті. Фестиваль істотно вплинув на розвиток творчих контактів між артистами країн цього регіону, а індійська спільнота, особливо молодь, мала можливість ознайомитися з новими талантами, які є у регіоні.

Іншим важливим фестивалем став фестиваль SAARQ, присвячений фольклорному напряму в музичному й вокальному мистецтві цих країн - Festival of SAARC Folklore. Майже півсотні фахівців у галузі фольклору з країн-учасниць зібралися разом для дослідження, аналізу й демонстрації

різноманітних фольклорних аспектів у Південній Азії. У творчих дискусіях наголошувалось на спільності культур народів регіону.

Наступний фестиваль SAARC відбувся під девізом «Threads of Unity» («Нитки єднання») і являв собою показ виробів - досягнень багатой культурної спадщини країн регіону, їх текстильних традицій, унікальних ремесел, вишиванок і національних прикрас. Продемонстровані під час фестивалю стилі були яскравими, оригінальними, відрізнялись один від одного, але нитки, із яких вони були виготовлені моделі, були схожими. Тож на фестивалі йшлося про те, що ці нитки не лише з'єднують, а й перетинають кордони.

Серед найбільш важливих фестивалів потрібно назвати й фестиваль літератури, організований Фондом письменників і літератури SAARC (Foundation of SAARC Writers and Literature - FOSWAL) у березні 2009 р. в індійському м. Агра. Це була важлива позитивна ініціатива, що мала широке коло тем включно з такими, як вплив тероризму на культуру, типові умови хаосу й безладу, експлуатація історії й пам'яті, проблема етнічних протиріч й пошуки можливостей примирення. Цей фестиваль продемонстрував, що літературні й культурні взаємодії, залучені в творче братство регіону SAARC, відтворили унікальний калейдоскоп цивілізаційних взаємозв'язків, розшифровуючи й усвідомлюючи емоційні зв'язки, що тісно з'єднують регіони всупереч усім конфліктам.

Під час відкриття XVI саміту SAARC на Мальдівах у листопаді 2011 р. президент цієї країни в своїй промові закликав лідерів SAARC до поглиблення інтеграції та побудови мостів співпраці як між країнами, так і між людьми. Він особливо підкреслив: «Південна Азія... стає більш сильною та визначною, ніж будь-коли в нашій історії. Занадто довго вона вважалася другорядною в театрі глобальної політики, проте сьогодні ми посідаємо центральне місце; погляди всього світу спрямовані на нас, ми зможемо досягти нашої мети, якщо працюватимемо разом, тому що наш успіх залежить від успіху наших сусідів; економічна стагнація в одній частині нашого регіону гальмує процвітання в іншій; нестабільність в одній країні-члені створює небезпеку для нас усіх. Ми

зможемо стрімко рухатись вперед, якщо інтегруємо нашу економіку, забезпечимо стабільність своєї фінансової системи та сприятимемо такому політичному клімату, який створює впевненість у майбутньому, оскільки ми живемо в регіоні жвавої демократії, у регіоні з глибоким цивілізаційним корінням й сильним громадянським суспільством» [23].

Однак з часу підготовки та організації XVIII саміту SAARC (відбувся 26 листопада 2014 р. у м. Катманду, Непал), розпочалися складні міжнародно-організаційні проблеми, пов'язані з глибокими протиріччями між Індією та Пакистаном. У жовтні 2016 р. прем'єр-міністр Індії Н. Моді відмовився взяти участь у наступному саміті SAARC, приймаючою стороною якого мав стати Ісламабад. Основною причиною відмови було звинувачення індійською стороною Пакистану в приналежності до теракту у районі індійського сектору Лінії спостереження (на індійсько-пакистанському кордоні) 18 вересня 2016 р. У цьому питанні Індію підтримали деякі інші держави-члени SAARC.

Більш того, ще через місяць Індія пішла далі й сповістила Пакистан про можливість реформування співпраці в межах організації та розширення співробітництва у Ініціативі країн Бенгальської затоки з багатосторонньої технічної та економічної співпраці (без участі Пакистану). Далі - більше: у лютому 2017 р. Індія спробувала блокувати на процедурних умовах призначення пакистанського дипломата Генеральним секретарем SAARC. У відповідь МЗС Пакистану провело велику роботу, щоб врятувати ситуацію, багаторазово зустрічаючись на постійній основі з країнами-членами організації та наполягаючи на призначенні пакистанського представника на керівну посаду. У результаті довгих перемовин і завдяки тонкій дипломатії 1 березня 2017 р. пакистанський дипломат А. Х. Сіал очолив SAARC, ставши її наступним Генеральним секретарем. Необхідно зауважити, що Генеральним секретарем призначаються особи з числа країн-членів на підставі ротації в алфавітному порядку й терміном на три роки. Виходячи з цього, можна було очікувати, що індійська сторона буде блокувати форуми й діяльність SAARC до закінчення терміну повноважень пакистанського керівника організації (тобто

до 1 березня 2020 р.), що і відбулося, призвівши до відсутності самітів організації та стагнації її діяльності протягом 2015-2020 років.

У результаті для держав Південної Азії стало характерним відчуття політики виняткової двосторонньої симетрії (*exclusive bilateralism*) - тобто стримування усіх багатосторонніх контактів малих регіональних держав зі сторони Індії, - провідної центральної держави субконтиненту. Ряд іноземних аналітиків вважають, що SAARC схожа на шлюб за розрахунком, а не по любові. Асоціація народилася як колективна відповідь на прагнення до співпраці у регіональній організації, яка могла б сприяти довгоочікуваній інтеграції, але, безперечно, вона здійснюється під величезним впливом індійських зовнішньополітичних ініціатив, що в певні періоди суттєво затримують її розвиток (конфлікти з Пакистаном). Ситуація в останні роки яскраво продемонструвала, що діяльність SAARC перманентно знаходиться у залежності від стану двосторонніх індійсько-пакистанських відносин.

Разом з тим, пандемія COVID-19 та події 2020 р., що ознаменували початок так званої посткоронавірусної епохи у міжнародних відносинах, вплинули на індійську регіональну політику та стан регіоналізації у Південній Азії. За ініціативи Індії 15 березня 2020 р. було проведено пряму трансляцію відео-конференції прем'єр-міністра Індії Н. Моді та лідерів країн-членів SAARC, присвяченої питанням боротьби з COVID-19. В ній взяли участь керівники Афганістану, Бангладеш, Бутану, Непалу, Мальдівів, Шрі-Ланки. Замість прем'єр-міністра Пакистану І. Хана в зустрічі взяв участь його спеціальний помічник з питань охорони здоров'я.

На саміті Н. Моді запропонував створити надзвичайний фонд для боротьби з COVID-19, групи швидкого реагування, платформу з дослідження захворювання, обмінюватися кращими методиками і розробками, оцінити їх вплив на здоров'я та економіку. Саме в цьому контексті Індія звернулася до своїх сусідів з тим, щоб зробити гуманітарні потреби пріоритетом, знову підтвердити важливість колективних дій у подоланні пандемії, яка є загрозою для всіх, а також наголосити на необхідності спільних зусиль усіх країн регіону

у вирішенні цієї складної транснаціональної проблеми.

Індія запропонувала країнам-учасникам SAARC організувати такі заходи для боротьби з пандемією у рамках регіону:

- створити надзвичайний фонд для боротьби з COVID-19 на основі добровільних внесків. Для цього Індія виділяє 10 млн дол. для допомоги будь-якій регіональній державі у покритті витрат на екстрені заходи боротьби з пандемією;

- мобілізувати індійські групи швидкого реагування для тестування в країнах регіону, які складаються з лікарів, фахівців та обладнання і перебувають у режимі цілковитої готовності;

- організувати он-лайн навчання для співробітників з надзвичайних ситуацій всіх країн SAARC з використанням застосовуваної в Індії моделі підвищення кваліфікації таких фахівців;

- провести відео-конференцію лікарів і медичних працівників для розгляду конкретних заходів та визначення кращих медичних методик;

- активізувати спільне використання програмного забезпечення власної інтегрованої інформаційної платформи для епіднагляду за хворобами; використовувати Центр боротьби зі стихійними лихами в рамках SAARC для визначення і популяризації передового досвіду боротьби з COVID-19;

- створити дослідницьку платформу для всіх держав SAARC для обміну ідеями та пропозиціями щодо діагностичних і терапевтичних проблем при захворюваннях та епідеміях; Індійській раді медичних досліджень доручити координацію перерахованих заходів.

Ключові ініціативи прем'єр-міністра Моді були спрямовані на те, щоб спонукати країни регіону вийти за рамки двосторонніх розбіжностей і спільно боротися з пандемією. У ситуації, що склалася, Індія проявила готовність застосовувати будь-які механізми для розвитку взаємовигідного співробітництва в рамках регіону, використовуючи для цього можливості SAARC. Індія готова допомагати сусідам, враховуючи, що перемогти пандемію в регіоні Південної Азії можливо тільки спільними зусиллями на регіональному

рівні.

24 вересня 2020 р. міністри закордонних справ SAARC взяли участь у неформальній он-лайн-зустрічі [24]. Зазначимо, що у цій зустрічі взяв участь і міністр закордонних справ Пакистану - М. Кереші. Хоча, як вже неодноразово відбувалося на зустрічах представників SAARC, незважаючи на формат та завдання зібрання, стався традиційний для учасників обмін звинуваченнями між Пакистаном та Індією [25].

Разом з тим, 25 листопада 2020 р. пакистанський уряд у віртуальному режимі провів Перше засідання міністрів країн-членів асоціації з питань планування діяльності SAARC. Зустріч була присвячена темі Досягнення цілей сталого розвитку у Південній Азії: формування бачення SAARC-2030. Відзначимо, що питання боротьби з пандемією теж піднімалися на цій зустрічі, а на завершення було згадано про XVIII саміт SAARC у Катманду, на якому й було поставлено за мету досягнення сталого розвитку у регіоні [26].

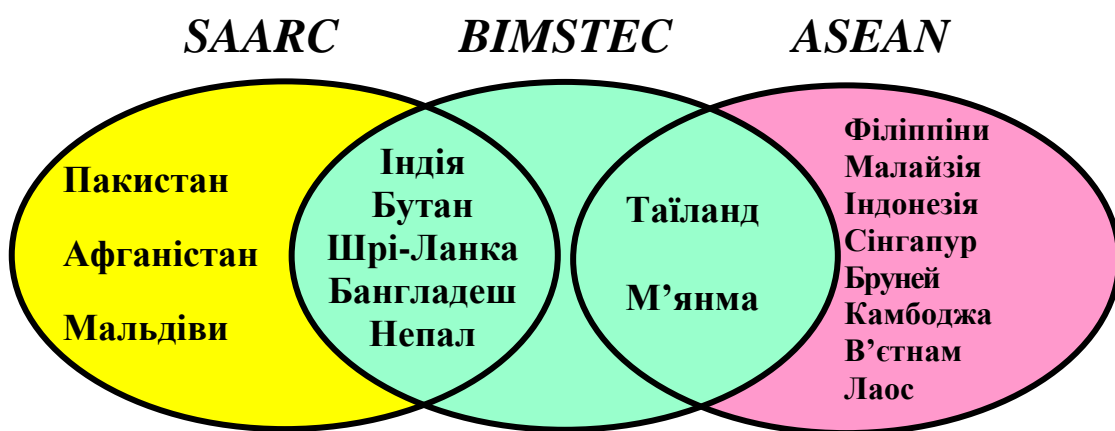
Співробітництво південноазійських країн у межах регіону доповнюється міжрегіональними контактами. Одним із нових аспектів розвитку регіоналізації є міжрегіональна інтеграційна взаємодія. Зокрема, у форматі нового регіоналізму спостерігається залучення до співробітництва окремих суб'єктів або угруповань із сусідніх географічних регіонів або інших регіональних об'єднань. Цікавим у цьому напрямку є вивчення регіонів Південної Азії, Південно-Східної Азії, держав, що межують із Бенгальською затокою і залучені до розвитку міжрегіональної інтеграції.

По-перше констатуємо, що існує взаємодія між SAARC та BIMSTEC (Ініціатива країн Бенгальської затоки з багатогалузевого технічного і економічного співробітництва). Останнє об'єднання включає країни регіону Бенгальської затоки: п'ять країн Південної Азії та дві країни, що є членами Асоціації країн Південно-Східної Азії (ASEAN). BIMSTEC, створена ще у 1997 році, відіграє роль своєрідного мосту між Південною та Південно-Східною Азією. До неї входять усі основні країни Південної Азії, крім Мальдівських островів, Афганістану та Пакистану. Поширення інтеграційних процесів у

міжрегіональному аспекті варто розглядати як міжрегіональний формат у контексті взаємодії між Південною та Південно-Східною Азією: SAARC - BIMSTEC - ASEAN.

Схема :

*Міжрегіональна інтеграційна взаємодія на прикладі регіонів
Південної та Південно-Східної Азії*

Дві організації, - SAARC та BIMSTEC, зосереджені на географічно близьких регіонах. SAARC є суто регіональною організацією у Південній Азії. Тоді як BIMSTEC - міжрегіональна організація, яка об'єднує країни як Південної Азії у форматі SAARC (5 країн), так і Південно-Східної Азії у форматі ASEAN (2 країни). Оскільки регіони та інтереси країн-членів перетинаються, SAARC і BIMSTEC доповнюють одна одну з точки зору функцій і цілей. BIMSTEC також надає державам SAARC унікальну можливість взаємодіяти з іншими країнами ASEAN. Діяльність BIMSTEC не зменшує досягнутого рівня інтеграційної взаємодії у межах SAARC, а навпаки розширює можливості кооперації між країнами Південної та Південно-Східної Азії, імплементуючи модель міжрегіональної взаємодії та взаємопроникнення між регіонами.

Основне значення BIMSTEC полягає в тому, що до неї входять дві

впливові регіональні держави - Індія (регіональний центр Південної Азії) та Таїланд (впливова країна Південно-Східної Азії). Як визнаний регіональний лідер Індія сприяє та прискорює процес взаємопроникнення між інтеграційними утвореннями SAARC та BIMSTEC. Керівництво Індії було мотивовано приєднатися до BIMSTEC, оскільки прагнуло покращити зв'язок із країнами ASEAN, поклавши в основу нової політики принцип Погляд на схід та завдання зміцнити зусилля щодо співпраці по вісі Південь-Південь.

Щодо ситуації з Таїландом - тут BIMSTEC сприяє реалізації цікавої для нього зовнішньополітичної ініціативи Look West. Крім того, відносини Індії з М'янмою можуть бути певним інструментом протидії зростаючому впливу Китаю у регіонах Південної та Південно-Східної Азії. Для Непалу, Бутану, Бангладеш і Шрі-Ланки - це форум, на якому потужний вплив Індії у регіоні Південної Азії може бути певним чином скорегований за рахунок присутності Таїланду, що надає їм більш широкі можливості у розвитку зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних відносин [27, Р. 4-5].

На офіційному сайті організації BIMSTEC зазначається: «Індія є провідною країною у секторі безпеки». Безпековий вимір діяльності BIMSTEC включає три основні сфери - боротьба з тероризмом та транснаціональною злочинністю, протидія надзвичайним ситуаціям та енергетика. У 1997 р (тобто у рік створення BIMSTEC) країни-члени виступали за мирний і поступальний розвиток регіону. Згодом було визначено боротьбу з тероризмом та організованою злочинністю однією з важливих передумов сталого зростання та підтримки миру в регіоні. Зокрема, це було закріплено на 17-й нараді міністрів BIMSTEC, яка відбулася в Коломбо (Шрі-Ланка) 1 квітня 2021 року [28].

Далі видається доцільним розглянути взаємодію між SAARC та ASEAN, для яких притаманні певні механізми співробітництва на рівні інтеграційних об'єднань. Перша зустріч міністрів закордонних справ країн-членів зазначених об'єднань відбулась у Нью-Йорку 25 вересня 1998 р. На ній обидві сторони домовилися проводити щорічну зустріч ASEAN-SAARC у Нью-Йорку під егідою Генеральної Асамблеї ООН. Наступним кроком до співробітництва

стала зустріч представників ASEAN-SAARC у вересні 2002 р., під час якої двом секретаріатам було доручено активізувати консультації. Важливим результатом зустрічі стало визначення чотирьох ключових сфер, в яких обидві сторони могли б обмінюватися інформацією та передовим досвідом. У ці сфери увійшли: формування зон вільної торгівлі; питання протидії ВІЛ/СНІД; подолання бідності; розвиток туризму. Відповідно до цього плану дій у серпні 2003 р. відбулася зустріч Генеральних секретарів ASEAN і SAARC з метою з'ясування можливостей і визначення напрямів спільних заходів на майбутнє.

У 2004 та 2005 рр. відбулися семінари між секретаріатами SAARC та ASEAN щодо створення робочих планів співробітництва та керівних принципів партнерства між ASEAN та SAARC. До робочого плану партнерства секретаріатів ASEAN та SAARC на 2008-2009 рр. були включені торгівля та інвестиції, енергетика, охорона здоров'я, сільське господарство, розвиток туризму, боротьба з наркотиками та транснаціональною злочинністю, подолання бідності. Зазначимо, що з огляду на залежність діяльності SAARC від конфліктогенності індійсько-пакистанських відносин, наступна зустріч на інституційному рівні між SAARC та ASEAN, під час якої було розглянуте питання відносно поновлення робочого плану партнерства між секретаріатами ASEAN-SAARC за 2008-2009 роки, відбулася тільки у 2013 р [29]. Підкреслимо, що з 2014 р. безпекові питання стали на заваді проведенню самітів SAARC, що ускладнювало й розвиток міжрегіонального інтеграційного співробітництва Південної та Південно-Східної Азії, у тому числі у форматі ASEAN-SAARC.

Проте, аналізуючи розвиток міжрегіонального співробітництва та поширення інтеграційних тенденцій у форматі SAARC-BIMSTEC, можна визначити Індію як силу, яка спонукає до взаємопроникнення регіонів, тоді як у форматі SAARC-ASEAN увагу привертає Китай в якості важелю впливу на діяльність цих регіональних об'єднань та їх взаємодію.

Китай зацікавлений в активізації відносин з країнами Південної Азії як механізму стримування Індії, а також розширення свого впливу у регіоні.

Зокрема, вже багато південноазійських країн (Афганістан, Бангладеш, Мальдіви, Непал, Пакистан і Шрі-Ланка) приєдналися до китайського проекту Belt and Road Initiative (Ініціатива Пояс і шлях), сподіваючись, що це дасть значний поштовх їхньому економічному розвитку [30].

Китай використовує всі інструменти та механізми для впливу на сусідні регіони, зокрема, це підтверджується проведенням 15 вересня 2021 р. у м. Сичуань (Китай) 11-го саміту бізнес-лідерів Китаю, Південної та Південно-Східної Азії, організованого Радою Китаю зі сприяння міжнародній торгівлі, Народним урядом провінції Сичуань, Центром ASEAN-Китай і Торгово-промисловою палатою SAARC [31].

Китайська сторона під час саміту акцентувала увагу на питанні можливого підписання між державами Південної та Південно-Східної Азії документа щодо утворення Регіонального всеосяжного економічного партнерства. На завершення саміту відбулося відкриття офісу Бізнес ради Південна Азія - Китай (м. Сичуань), головна мета якого - поєднання провінції Сичуань з Китайсько-пакистанським економічним коридором [32].

Проаналізовані тенденції міжрегіональної інтеграції розвиваються у досить неоднозначних, а часом й несприятливих умовах. В першу чергу варто зауважити, що SAARC та ASEAN є достатньо різними за системою взаємодії. У ASEAN вже створена спільнота, яка уособлює формат держава-суспільство, а в SAARC поки що переважно функціонує система міждержавних відносин в окремих сферах. Необхідно також підкреслити, що обидва об'єднання мають проблеми із врегулюванням безпекових питань - індійсько-пакистанські суперечності у Південній Азії та питання Південно-Китайського моря у Південно-Східній Азії, що значно гальмує розвиток інтеграційних процесів на міжрегіональному рівні.

Підводячи підсумки, необхідно зазначити наступне:

- Інтеграційний процес як провідна складова сучасної світової регіоналізації значно активізувався й поширився протягом двох останніх десятиліть в регіоні Південної Азії. Він безпосередньо пов'язаний із таким

головним регіональним об'єднанням південноазійських держав, як SAARC, діяльність якого набула значних позитивних результатів завдяки стратегічним і тактичним зусиллям Індії, яка упевнено стверджувалася у статусі регіонального лідера.

- Порівняно з іншими регіонами й регіональними державами світу ця трансформація має свої особливості стосовно Індії й Південної Азії: вона відбувається досить повільно, поступово (що обумовлено специфікою регіону) й ускладнена низкою негативних чинників, наявних в процесі сучасної регіоналізації.

- Суть регіональної стратегії Індії в Південній Азії полягала в прагненні зберегти й закріпити домінуючі позиції в двосторонніх відносинах з країнами регіону, а також посилити доцентрові рухи в регіоні й певну залежність малих держав Південної Азії від Індії шляхом інтенсифікації процесів регіональної інтеграції, передусім, активізації діяльності SAARC.

- Специфіка цієї стратегії характеризувалася тим, що постійною залишалася прихильність Індії до двостороннього підходу в проведенні регіональної політики, незалежно від партійної приналежності урядів, що її здійснюють. Такий підхід давав можливість Індії запобігати розвитку горизонтальних зв'язків у межах регіону й протидіяти формуванню регіональних коаліцій, які могли б заважати посиленню індійського впливу в регіоні й поступовому просуванню в доцентровому напрямі.

- Наступною характерною ознакою індійської регіональної стратегії є перехід до використання багатобічної співпраці, у якій Індія намагається бути центральною ланкою. Саме з цим напрямом пов'язані зміни в поглядах Індії відносно SAARC і проблем розвитку інтеграційних процесів у Південній Азії.

- SAARC перейшла до відкритого регіоналізму, розпочала процес розширення та взаємодії з іншими регіональними й світовими центрами. Рухомою силою такої взаємодії виступає Індія, про що свідчать приклади співробітництва в межах SAARC-BIMSTEC, SAARC-ASEAN та тенденція до взаємодії між Південною та Південно-Східною Азією у форматі SAARC-

BIMSTEC-ASEAN.

- Повільний розвиток SAARC, зумовлений суперечностями між її членами й передусім конфліктними відносинами між Індією та Пакистаном, змінюється у напрямі активізації під впливом таких факторів, як сучасна надзвичайна епідеміологічна ситуація та невідкладне завдання для всіх країн регіону активно залучатися у процеси реальної кооперації.

- Важливу роль у всіх розглянутих зрушеннях зіграли зміни на глобальному рівні й усвідомлення Індією наступних геостратегічних положень: 1) стати державою світового рівня можна лише за умови перетворення на впливову регіональну державу з широкими зовнішньоекономічними зв'язками, насамперед у межах регіону й SAARC; 2) завоювати імідж впливової регіональної держави можна лише за умови стимулювання доцентрових процесів, подальшого поглиблення регіоналізації, насамперед розвитку інтеграційних процесів у Південній Азії, та вирішення складного комплексу індійсько-пакистанських протиріч.

- **Примітки:**

-

*Див. докл.: О.І. Лукаш. Регіональна політика Індії в умовах глобалізації на рубежі XX–XXI ст. Індологія в Україні (Всеукраїнські конференції індологів: тези, доповіді, промови, статті): збір. наук. праць / відп. наук. ред. О.І. Лукаш. Київ: НАН України, Всеукр. асоц. індологів; Пос-во Респ. Індія в Україні. 2018. С. 270–284.

**Див. також: О.І. Лукаш. Індія у системі міжнародних відносин: регіональний аспект (SAARC). Індологія в Україні (Всеукраїнські конференції індологів: тези, доповіді, промови, статті): збір. наук. праць / відп. наук. ред. О.І. Лукаш. Київ: НАН України, Всеукр. асоц. індологів; Пос-во Респ. Індія в Україні. 2018. С. 334–347.

***Про безпековий вимір діяльності SAARC див. докл.: Тихоненко І.В. Механізми південноазійської асоціації регіонального співробітництва як чинник формування регіональної системи безпеки. Вісник Донецького національного університету ім. Василя Стуса. Сер.: Політичні науки. 2017. С. 46–49.